

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyókák		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

4. Monostori J. – Gresits G. 2018: Idősödés. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest. 121–145.

5. Obádovics Cs. 2018: A népesség szerkezete és jövője. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest. 271–294.

2.2.2. Nemzetiség, nyelv

Kocsis Károly – Tátrai Patrik

Az etnikum és a nyelv a népesség összetételének különösen fontos kulturális jellemzője, hiszen az etnikai kötődés olyan sajátosság, mely az egyénnek a családjához, rokonságához, nemzetiségéhez, etnikai közösségéhez való természetes kapcsolódását jelenti. A különböző vándorlások, illetve geopolitikai változások következtében Földünkön alig találunk olyan országot, mely etnikai, nyelvi szempontból akár csak megközelítőleg is homogén lenne. Ennek ellenére Földünk államainak háromnegyede, a Kárpát-medencében pedig mindegyik ország nemzetállamként határozza meg magát. Európa országai közül csupán 12 mondhatja el magáról, hogy társadalma etnikai-nyelvi szempontból viszonylag egynemű, és az államalkotó nemzet aránya meghaladja a 90%-ot (pl. Albánia, Lengyelország, Portugália, Izland, Koszovó, Magyarország). Világszerte több mint 7 ezer élő nyelvet tartanak számon, melyek közül nyolc (magyar, román, szlovák, horvát, szerb, ukrán, német, cigány) beszélőinek aránya haladja meg az 1%-ot a Kárpát-medencében.

A Kárpát-medence – központi fekvése eredményeként – a finnugor, szláv és újlatin nyelvek találkozásának, keveredésének színhelye, ennek következtében népességét Európában csaknem egyedülálló etnikai–nyelvi sokszínűség jellemzi. A lakosság etnikai összetétele az elmúlt évezredben a természeti, gazdasági-társadalmi környezettel szoros összefüggésben a történelmi sorsfordulók nyomán többször is gyökeresen átalakult.

Magyarország, mely 1918-ig Európa egyik legtarkább etnikai-vallási összetételű országa volt, az 1920-as trianoni békediktátum értelmében területének 71,4%-át, magyar népességének 33%-át elveszítve, a kontinens nyelvileg-etnikailag egyik leghomogénebb államává vált. 1918 őszétől 1924-ig az elcsatolt területekről (felerészben Erdélyből) 426 ezer magyar menekült Magyarország maradék területére, főként Budapestre és környékére. A szomszéd államok által elfoglalt területeken a korábban többnyire (nyelvében) elmagyarosodott izraelita vallásúakat és cigányokat az újonnan bevezetett nemzetiségi statisztikákban már önálló kategóriába sorolták. Ezzel az 1910-es magyar anyanyelvi

statisztikai adatokhoz képest különösen Kárpátalja, Szlovákia és Erdély területén esett vissza a magyarok száma. Ugyanakkor az új államhatárokkal és hatalomváltással összefüggő vándorlások és a korszak nemzetiesítő politikája eredményeként Magyarország maradék területén a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók aránya 1910 és 1930 között 88,4%-ról 92,1%-ra nőtt. Összességében a Kárpát-medence területén a magyarok aránya 1910 és 1930 között 48,1%-ról 46,3%-ra csökkent.

A Kárpát-medencei magyar kisebbség számának az 1920–1930-as évekbeli gyors statisztikai fogyását az 1938 és 1941 közötti területi revíziók (elsősorban az 1. és 2. bécsi döntés) tartóztatták fel, amelyek révén az 1920-ban elcsatolt magyarlakta területek többsége (mai Dél-Szlovákia, Kárpátalja, Észak-Erdély, Bácska, mai horvát Baranya, szlovéniai Muravidék) visszakerült Magyarországhoz. A visszacsatolt területeken a volt magyarországi közalkalmazottak (hivatalnokok, rendőrök, katonák stb.) megjelenésével, a bukovinai magyarok betelepítésével, a kétnyelvű népesség és a zsidók többségének magyarként való önmeghatározásával feltűnően megnőtt a magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma, különösen Kárpátalján, Szlovákiában és Erdélyben. Ennek eredményeként a Kárpát-medence területén 1941-ben már csaknem minden második lakos magyarnak vallotta magát.

A II. világháború után, Magyarország mai határainak létrejöttével az ismét elcsatolt területekről: Erdélyből 125 ezer, a Felvidékről 120,5 ezer, a Délvidékről 45,5 ezer, a Szovjetunióhoz került Kárpátaljáról 25 ezer magyar menekült Magyarországra. Ezzel párhuzamosan, 1945–1948 között a csehszlovák kormány a vontatott csehszlovák–magyar „lakosságcsere” megsürgetése érdekében további 44 ezer magyart deportált munkaszolgálatra Csehországba. A szomszédos területek magyarságának statisztikai lélekszámát – a kivándorlás, a háborús veszteségek és a magyar anyanyelvű zsidók többségének elhurcolása, illetve megsemmisítése mellett – az etnikai kontaktzónák bizonytalan, többes nemzeti öntudatú népességének a hatalmi viszonyokhoz való etnikai igazodása, a Dél-Szlovákiában lefolytatott ún. „reszlovakizálási” akció és a magyarelles politikai légkör apasztotta. E körülmények folytán a magyarok száma leginkább Szlovákiában, Kárpátalján és Erdélyben csökkent.

Magyarország mai területén a népesség etnikai-nyelvi összetételét nem csupán a határon túli magyarok betelepítése, hanem egyes nemzetiségek kitelepítése, tömeges elköltözése is jelentősen befolyásolta 1945 és 1950 között. Ezen időszakban a hazai németek közül 82 ezer menekült el, és 148 ezret telepítettek ki a magyar hatóságok, míg a csehszlovák–magyar népességcsere keretén belül 60 ezer szlovák hagyta el az ország területét. Ezen gazdasági és nacionalista indíttatású, bel- és külpolitikai tényezők hatására létrejött, főként kényszerű

telepítések eredményeként az ország népessége etnikailag csaknem mindenütt homogenizálódott. A kitelepülés, kitelepítés, az 1940-es évek atrocitásai és a végső fázisába jutott elmagyarosodás következtében a magukat nem magyarnak vallók aránya – anyanyelv szerint – az 1941. évi 7,1%-ról az 1949-es népszámlálás időpontjára 1,4%-ra (nemzetiségi hovatartozás alapján 1,1%-ra) apadt.

Általánosságban elmondható, hogy a szocializmus négy évtizedében a magyarok száma mind a mai határokon belül, mind azokon kívül az 1980-as évek elejéig egyenletesen nőtt (10,6, illetve 2,8 millióra). Ezt követően a nagymértékben visszaeső természetes szaporodás és a határainkon túli területeken az asszimiláció következtében jelentősen csökkent. A magyar etnikai terület kiterjedése 1945–1990 között nem változott lényegesen, csupán a városok és nyelvszigetek esetében volt – a felgyorsult belső migráció és asszimiláció miatt – számottevő átalakulás: mind Magyarországon, mind a szomszéd országokban a többségi nemzet javára. A nemzeti és szocialista urbanizációs célkitűzések jegyében ebben az időszakban váltak Csehszlovákia, a Szovjetunió és Románia területén az 1944-ig magyar többségű nagyobb városok (pl. Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Kassa, Ungvár, Munkács, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Nagyvárad) szlovák, ukrán, román többségűvé.

A szocializmus időszakában a Vajdaságban, Horvátországban és a Muravidéken élő magyarok száma az 1960-as évekig számottevően nőtt, illetve stagnált. Az erdélyi magyarság kedvező természetes szaporodását a román nemzetállam építésével összefüggő nemzetiségi politika ellensúlyozta. Szlovákiában, az 1940-es évek megrázó élményeinek halványulásával párhuzamosan, az 1950-es években lendületesen nőtt azok száma, akik magyarnak merték magukat vallani, de ez a természetes szaporodás által is támogatott növekedés az 1970-es évektől kezdve lefékeződött. Összességében 1941 és 1990 között a Kárpát-medencében a magyarok száma csak szerény mértékben (7,4%-kal) nőtt. Ez gyökeresen különbözött a szomszédos nemzetek gyarapodásától, amelyeknek létszámát nem csupán magasabb természetes szaporodásuk, hanem a Kárpátokon túlról s a Balkánról érkező bevándorlás és a kisebbségek asszimilációja is tetemesen növelte (szlovákok +79,1%, ukránok +69,1%, románok +67,9%, szerbek +45,7%, horvátok +31,5%).

A II. világháború utáni magyarországi homogenizációs folyamatokat mindössze a cigányok számának növekedése ellenpontosította. A cigányok életkörülményeinek javulása halandóságukat tetemesen csökkentette. Az átlagot jóval felülmúló természetes szaporodásuk folytán 1941 és 1985 között a cigányok becsült száma Magyarországon 3,2-szeresére, országos arányuk 1,2%-ról 3,7%-ra nőtt. A cigányok társadalmi felemelkedését, de egyben asszimilációját is célul kitűző szocializmus évtizedei alatt a romák életkörülményei

(lakásviszonyok, foglalkoztatottság) és iskolázottsága lényegesen javultak. Ennek ellenére a cigányokkal szembeni előítéletek, valamint a cigányságnak a többségi lakossághoz viszonyított alacsony társadalmi-gazdasági státusza továbbra sem csökkent érdemben.

Az 1989 utáni időszakban a térség országaiban jórészt folytatódott a korábbi tendencia, azaz a hagyományos kisebbségek fogyása. A Kárpát-medence összlakossága az 1990 körüli 30,2 millióról 2011-ben 28,5 millióra csökkent. Ebből 10,4 millió fő vallott magyar, 4,9 millió román, 4,5 millió szlovák, 2,7 millió horvát, 1,4 millió szerb és 1,1 millió ukrán, 760 ezer cigány, 420 ezer német nemzetiségi hovatartozást. Feltűnően nagy (2,4 millió) volt azok száma (különösen Magyarországon), akik semmiféle nemzetiségi kötődést nem nyilvánítottak ki. Mindez azt jelenti, hogy a magyarok aránya a Kárpát-medence össznépességén belül 1990 és 2011 között 42,5%-ról 36,4%-ra mérséklődött. E csökkenés részben az etnikai kérdésekre nem válaszolók (0,2→8,3%), valamint a magukat romának vallók (1,5→2,6%) arányának növekedésével magyarázható (2.2.2.1. táblázat).

2.2.2.1. táblázat. Kárpát-medence népességének nyelvi-etnikai összetétele (1495–2001)

Év	Össznépesség	Magyarok	Románok	Szlovákok	Horvátok	Szerbek	Ukránok	Cigányok	Németek	Szlovének	Ismeretlenek
<u>Az adatok ezer főben</u>											
1495	3 100	2 050	180	170	340	100	30	–	200	10	–
1787	9 362	3 250	1 581	1 432	1 003	620	278	–	928	37	–
1840	12 877	4 822	2 206	1 687	1 313	828	443	–	1 270	41	–
1880	15 642	6 445	2 404	1 865	1 460	892	356	–	1 954	62	–
1910	20 886	10 051	2 949	1 968	1 928	1 106	473	121	2 037	93	–
1930	22 723	10 526	3 283	2 508	1 932	1 096	595	178	1 855	120	–
1941	24 305	11 953	3 434	2 582	2 043	1 071	641	172	1 854	103	–
1960	26 335	12 508	4 133	3 709	2 488	1 487	784	107	682	115	–
1990	30 200	12 843	5 764	4 624	2 686	1 560	1 084	465	393	95	73
2001	29 456	11 822	5 464	4 717	2 833	1 497	1 119	576	367	82	722
2011	28 540	10 402	4 874	4 456	2 738	1 446	1 131	762	422	67	2 368
<u>Az adatok %-ban</u>											
1495	100,0	66,1	5,8	5,5	11,0	3,2	1,0	–	6,5	0,3	–
1787	100,0	34,7	16,9	15,3	10,7	6,6	3,0	–	9,9	0,4	–
1840	100,0	37,4	17,1	13,1	10,2	6,4	3,4	–	9,9	0,3	–
1880	100,0	41,2	15,4	11,9	9,3	5,7	2,3	–	12,5	0,4	–
1910	100,0	48,1	14,1	9,4	9,2	5,3	2,3	0,6	9,8	0,4	–
1930	100,0	46,3	14,4	11,0	8,5	4,8	2,6	0,8	8,2	0,5	–
1941	100,0	49,2	14,1	10,6	8,4	4,4	2,6	0,7	7,6	0,4	–
1960	100,0	47,5	15,7	14,1	9,4	5,6	3,0	0,4	2,6	0,4	–
1990	100,0	42,5	19,1	15,3	8,9	5,2	3,6	1,5	1,3	0,3	0,2
2001	100,0	40,1	18,5	16,0	9,6	5,1	3,8	2,0	1,2	0,3	2,5
2011	100,0	36,4	17,1	15,6	9,6	5,1	4,0	2,7	1,5	0,2	8,3

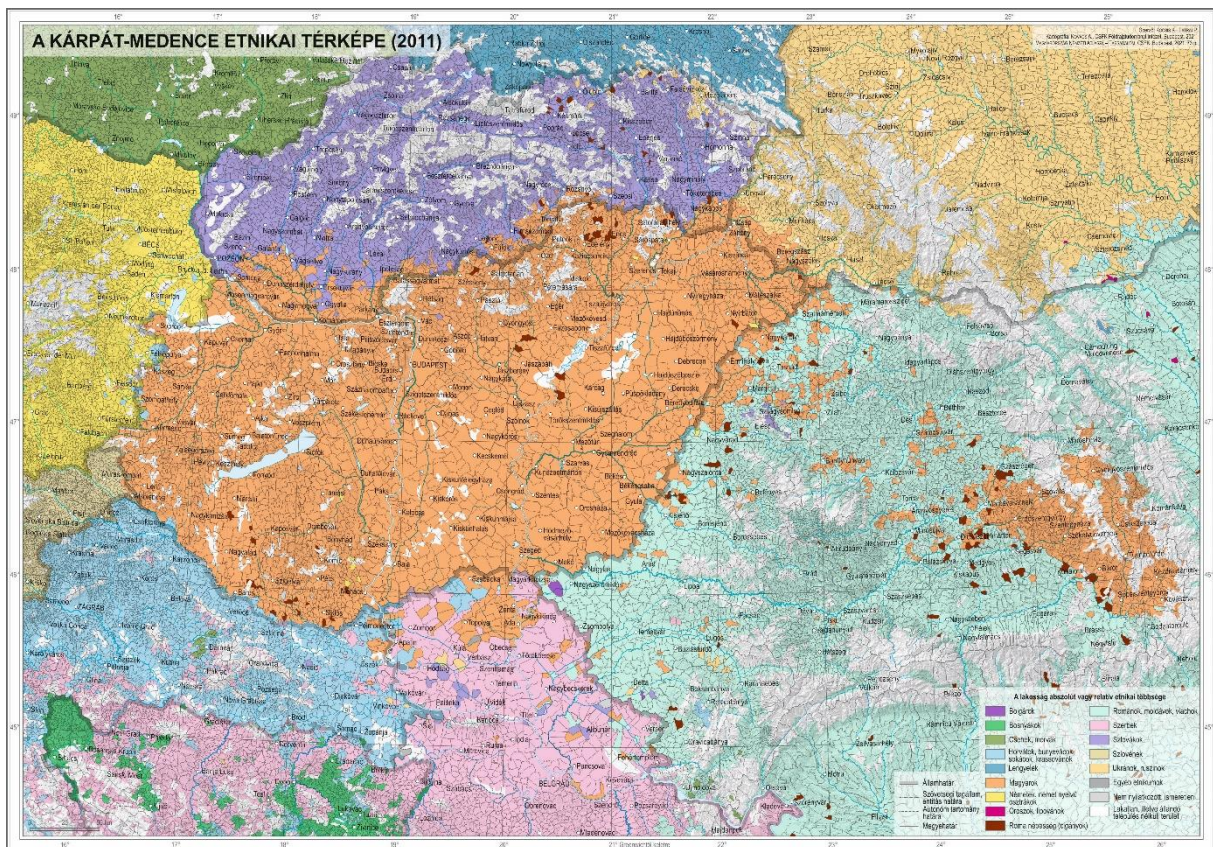
A 2001 és 2011 közötti tíz évet vizsgálva megállapítható, hogy a magyarok fogyása az 1990-es évekhez képest felgyorsult, amit az egyre kedvezőtlenebb demográfiai mutatók (természetes fogyás, fokozódó kivándorlás) mellett az asszimiláció, valamint a nemzetiségükről nem nyilatkozók számának kiugró növekedése okozott. A 2000-es években a

magyarság számának csökkenése – csakúgy, mint a megelőző évtizedekben – a kisebbségben élők esetében (-13,1%) természetesen nagyobb mértékű volt, mint az anyaországiak körében (-11,7%).

A magyarság számának csökkenése területileg differenciáltan ment végbe: a kisebbségi magyar közösségek esetében általánosan megállapítható, hogy minél magasabb a magyarok helyi aránya, annál kisebb mértékű volt a csökkenés. A 2001 és 2011 közötti időszakban – hasonlóan a korábbi évtizedhez – a felvidéki, erdélyi és vajdasági szórványmagyarság száma közel negyedével csökkent, míg ezen régiók tömbmagyarsága csak 8%-kal fogyott. Az egyes nagyregiók szintjét vizsgálva megállapítható, hogy a horvátországi (éves átlagban -1,6%), az erdélyi (-1,5%) és a vajdasági (-1,4%) magyarság csökkenése valamivel nagyobb mértékű volt, mint Szlovákiában (-1,2%), illetve a becslések szerint Kárpátalján (-1,0%).

Az 1990 és 2011 közötti időszakban a Kárpát-medence területén a népesebb etnikumok közül nem csupán a magukat magyarnak vallók száma csökkent tetemesen, hanem – jórészt a migrációs veszteség miatt – a románoké (-15,4%) és szerbeké (-7,3%) is. A kedvezőbb termékenységi mutatók és az asszimilációs nyereség miatt az ukránok, szlovákok, horvátok lélekszáma stagnált vagy csak enyhén csökkent. A viszonylag magas természetes szaporodásuk és növekvő etnikai öntudatuk eredményeként a magát cigány, roma nemzetiségűnek vallók száma ezen három évtized alatt 63,9%-kal nőtt. Magyarország területén 1990 után a kisebbségek számára kedvező változások (pl. az 1993. évi kisebbségi törvény, a többes etnikai kötődés bevallásának lehetősége a népszámlálásokon) miatt a magukat nem magyar nemzetiségűnek, anyanyelvűnek (is) vallók száma jelentősen megnőtt.

Összességében elmondható, hogy a Kárpát-medencében az elmúlt évszázad során az új államalkotó nemzeteknek kedvező és a nemzeti kisebbségek rovására lezajló, az etnikai homogenizáció felé mutató folyamatok zajlottak le. Az 1944 utáni tömeges kényszer- és önkéntes migrációk eredményeként jelentősen átalakult a nyelvhatár menti városok etnikai összetétele, továbbá az egyes nyelvhatárok egyre inkább igazodnak az államhatárokhöz. A történelmileg kialakult nyelvterületek egyneműsödésével párhuzamosan azonban a cigány kisebbség száma és aránya a 20. század második felében mindenhol dinamikusan nőtt (2.2.2.1. ábra).

2.2.2.1. ábra. A Kárpát-medence etnikai térképe (2011)

Irodalom

1. Kapitány B. 2013: Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia* 56. 1. 25–64.
2. Kiss T. 2012: Demográfiai körkép: A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio* 1. 24–48.
3. Kocsis K. – Bottlik Zs. – Tátrai P. 2006: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határokön túli régióiban (1989–2002). MTA FKI, Budapest. 197 o.
4. Kocsis K. – Kovács Z. 1999: A cigány népesség társadalomföldrajza. In: Kemény I. – Glatz F. (szerk.): *A cigányok Magyarországon: Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.* MTA, Budapest. 13–19.
5. Kocsis K. – Tátrai P. (szerk.) 2015: *A Kárpát – Pannon- térség változó etnikai arculata / Changing Ethnic Patterns of the Carpatho – Pannonian Area.* 3. kiadás/ 3rd edition. MTA CSFK FTI, Budapest. [http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat -- pannon2015/](http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat--pannon2015/)
6. Péntes J. – Tátrai P. – Pásztor I. Z. 2018: A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika* 58. 1. 3–26.
7. Tátrai P. 2014: Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. *Területi Statisztika* 54. 5. 506–523.

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444